

DİLDE NESNELLİK ARAYIŞLARI VE ÖZNEİN TASFİYESİ: FREGE VE WITTGENSTEIN

Eren Rızvanoğlu *

ÖZET

Bu makalede, Frege ve Wittgenstein'in dil içerisindeki nesnellik arayışları ve bu arayışın bir gereği olarak ortaya koydukları özne tasarımları açık kılınmaya çalışılacaktır. Bu anlamda Frege'nin Wittgenstein'a etkisi ve Wittgenstein'ın her iki dönemi arasındaki bağlantılarda irdelenecektir. Özellikle nesnellik arayışlarını, nesnel bir anlamın olanaklılığı sorunu üzerinden sürdüren bu düşünürler açısından anlamın nasıl değerlendirildiği ortaya konulacaktır. Bu noktada her iki düşünürün de anlam taşıyan dilsel ifadelerin özneyle ilgili yanlarını belirlemek suretiyle, bu ifadelerin öznenin bağımsız yanlarını açık kılmaya çalışmaları gösterilecektir. Bu sayede bir nesnellik zemini inşa etmeye çalışan her iki düşünürün, bunu ne oranda başarıp başaramadıkları değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Frege, Wittgenstein, Nesnellik, Anlam, Gönderge, Dil Oyunları.

ABSTRACT

In this study, Frege's and Wittgenstein's search for objectivity within language and subject designs emerging as a requirement of this search is clarified. The influence of Frege on Wittgenstein and connections between two eras of Wittgenstein are discussed. From the perspective of these two thinkers who have conducted their search for objectivity through the problem of improbability of an objective meaning, the way of evaluating the meaning is discussed. By stating the dependencies of meaningful linguistic expressions of two thinkers on the subject, their attempts to clarify the sides of these expressions that are not dependant on subject are illustrated. By this way, the results of these thinkers on establishing a foundation of objectivity are evaluated.

Keywords: Frege, Wittgenstein, Objectivity, Meaning, Reference, Language Games.

İnsanoğlu, her şeyin gelip geçici olduğu bir dünyanın dışına çıkma isteğini, kendisine ilk "neden" sorusunu sormaya başladığı günden beri kendinde taşımıştır. Bu sorunun yanıtını ise farklı farklı alanlarda bulmaya çalışmıştır. Zaman içerisinde mitoloji, din, felsefe ve en sonunda bilim bu genel geçerliliği insanoğlunun içinde aradığı alanlar olmuşlardır. Bu alanlardan olan felsefe içerisinde, hep bir nesnellik arayışıyla, bu nesnellüğün en nihayetinde olanaksız olduğu düşüncesi arasında bir gerilim bulunmaktadır. Bu bağlamda Platon'un sofistlere karşı kendi hocası Sokrates'i konuşarak ortaya koyduğu düşüncelerinden Descartes'in *cogito*'suna kadar, felsefe tarihi boyunca süregelen zamana ve mekâna bağlı olmayan bir kesinlik arayışı hep olmuştur. Bu arayış, mutlak bir hakikatin olup olmadığına ilişkin felsefenin en eski sorularından birinde cisimleşir. On dokuzuncu yüzyılla birlikte

* Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Arş. Gör. Dr.

felsefe içerisinde mutlak bir hakikat fikri tartışılır olmaya başlamıştır, ama yine de felsefede bir biçimde kesinlik arayışından tümüyle vazgeçilmemiş, yalnızca bu arayış farklı bir bağlama taşınmıştır.

Bu kesinlik arayışı, Habermas'ın düşüncenin *a priori*leri olarak tanımladığı tarih ve dil üzerinden yeniden ele alınmıştır. Bu nedenle bir tarih felsefesi yüzyılı olarak tanımlanan on dokuzuncu yüzyılda, tarih, somutlaşmış bir insan eylemleri örüntüsü olmasıyla, üzerine konuşabileceğimiz bir nesnellik alanı olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Dilthey, doğa bilimlerine karşı olarak, nesnesi tam da insan eylemlerinin somutlaştığı bu tarih alanını ele almak amacıyla tin bilimleri alanını konumlandırmıştır. Dilthey'e yakın bir zamanda Husserl, Descartes'ın *cogito*'sunu ele alarak dolaylı bir kesinlik edinmenin yollarını aramıştır. Tüm bu arayışlar on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, Habermas'ın düşüncenin diğer bir *a priori*si olarak gördüğü dil alanına kaymıştır. Öyle ki tarih bile aslında bize hep bir dil yoluyla gelir. Bu anlamda Gadamer, dili, bize düşünmenin önkoşullarını, onun deyişiyle meşru önyargıları, veren bir gelenek olarak görmüştür.

Bu kesinlik arayışı, kendini dil üzerinden tanımladığı andan itibaren, bizi önünde sonunda nesnel bir anlamın olanaklılığı sorununa bağlar. Dolayısıyla daha önceleri nesnel bir hakikatin olanaklılığı sorunu, nesnel bir anlamın olanaklılığı sorununa dönüşmüştür. Bu durumda anlam sorunu, bir dilsel ifadenin içinde taşıdığı bir değer olup olmayacağı üzerine odaklanır. Böylece dil yoluyla bir şey söylerken, söylediğimiz şeyin bizden bağımsız bir anlamının olduğu düşüncesi, nesnel bir anlamın olduğu düşüncesine bir zemin oluşturur. Bu bağlamda nesnellik özneyi aşan, özneye bağlı olmayan bir durumu imler. Bu nedenle eğer dil yoluyla nesnellığe varacaksak, dil içerisinde yer alan öznel unsurları, bir bakıma özneyi göz ardı etmemiz gerekir. Öyle ki Analitik felsefenin kurucu düşünürlerinden olan Frege ve Wittgenstein, bunu doğrudan veya dolaylı bir biçimde dil içerisinde yapmaya çalışmışlardır.

Bu amaçla Frege, çağdaşı olan Husserl'in *noema* kavramıyla yaptığını kendi *sinn* kavramıyla yapmaya çalışır. Özünde Frege'nin yapmaya çalıştığı, dilin özneye bağlı olmayan nesnel yanını ortaya koymaktır. Bu amaçla "Anlam ve Gönderge" adlı çığır açıcı yazısında, ikili bir kavramsal ayırım yaparak, dilin nesnel yanı olan *Sinn*'i, dilin öznel yanı olan *Bedeutung*'dan ayırır. Frege bu ayrımı açık kılmak için öncelikle matematiksel bir eşitliği gösteren iki farklı ifadenin, yani "a=a" ile "a=b" ifadelerinin bilişsel değerlerinin aynı olup olmadığı sorununu sorar. Ona göre bu ikili bağıntıda her imin gönderme yaptığı şeyin, yani göndergesinin (*bedeutung*) dışında bu bağıntının farklı sunulma biçiminin içerildiği imin anlamı (*sinn*)

vardır (Frege, 1960: 57). Onun için bir im veya adın anlamı onun göndergesinden farklıdır. Böylece onun örneğiyle Akşam yıldızı dediğimizde Sabah yıldızıyla aynı nesneye, yani Venüs gezegenine gönderme yaparız, ama her iki ifadenin de farklı anlamları vardır.

Bu durumda denilebilir ki Frege için bir özel adın veya sözcüğün anlamı bir dili bilerek bildiğimiz bir şeydir. Böylelikle bir sözcüğün tek bir göndergesi olup birçok anlamı olabileceği gibi, hiçbir göndergesi olmayıp da bir anlamı olabilir. Frege buna örnek olarak “yeryüzüne en uzak gökcsimi” ifadesini verir. Bu ifadenin bir anlamı vardır, ama belirlenebilir bir göndergesi yoktur. Dolayısıyla denilebilir ki sözcüklerin olağan kullanımlarında, kişinin bir sözcüğü kullanarak demek istediği o sözcüğün göndergesidir. Kısaca söylemek gerekirse bir sözcüğün anlamı o sözcüğün dilsel olarak içerdiği bir şeyken, göndergesi ise o sözcüğü kullanan kişinin o sözcükle söylemek istediği bir şeydir.

Frege anlamın öznenen bağımsız bir yanının olduğunu öne sürerken, anlamı ideden de özellikle ayırır. Bu durumda anlam bir nesne olan göndergeyle, zihindeki bir tasarım olan ide arasında bir yerde bulunur. Frege’ye göre, aksi takdirde eğer anlam sözcüğün temsil ettiği şeyin zihnimizdeki tasarımı olsaydı, bu durumda herkes farklı bir dili konuşurdu ve biz asla birbirimizle anlaşamazdık. Hiç kimsenin zihnindeki bir ide başkasınıninkiyle aynı değildir. Frege bu duruma İskender’in atı olan Bucephalus’u örnek gösterir. Ona göre bir ressam, bir at binicisi ve bir hayvan bilimci, “Bucephalus” adını farklı idelere bağlar (Frege, 1960: 59). Frege’nin anlamı zihinsel bir tasarım olan ideden ayırmaya çalışması, onun nesnellik arayışındaki temel noktayı vurgular. Ona göre anlam kendisinden tereddüt etmeyeceğimiz bir şeyken, ide her durumda açık kılınmaya muhtaçtır. Öyle ki iki farklı kişi aynı şeyi resmettiğinde bile bunu kendi idesine göre yapmaktadır (Frege, 1960: 60). Bir bakıma anlam öznel olmayan, ama nesnenin kendisi de olmayan, Denkel’in deyişiyle öznelarası bir şeydir (Denkel, 1989: 32). Frege bunu bir örnekle açık kılmaya çalışır. Ona göre Ay’ı teleskopla gözlemleyen kişi açısından Ay, göndergedir. Gönderge olarak Ay, teleskopun objektif merceği ile yansıtılan gerçek imge yoluyla ve gözlemcinin retinasındaki imge yoluyla gerçekleşen gözlemin nesnesidir (Frege, 1960: 60). Bu durumda Frege’ye göre ide gözlemcinin retinasında oluşan imgeyken, anlam objektifin merceğindeki imgedir. Öyle ki anlam bu örnekte de görüldüğü üzere özneye bağlı olan, ama öznenen farklı olarak kendi nesnelliği olan da bir şeydir. Salerno’nun deyişiyle Frege’de anlam, zihin ile dünya arasında zorunlu bir ara bölgedir (Salerno, 2011: 21).

Unutulmaması gereken, Frege için dilin anlam taşıyan temel biriminin sözcükten çok tümce olduğudur. Bu durumda sözcük veya özel ad açısından rahatlıkla gösterilebilen anlam ve gönderge ayrımı, tümce söz konusu olduğunda nasıl ele alınabilir? Bu bağlamda Frege bir sözcüğün anlamını, o sözcüğün içerdiği nesnel bir şey olarak koyutlarken, bir tümcenin anlamınıysa o tümcenin içerdiği düşünce olarak ortaya koyar. “Anlam ve Gönderge” adlı yazısında da belirttiği üzere onun açısından düşünce, düşünmenin öznel olarak vuku bulmasından çok birkaç düşünenin ortak mülkü olabilen nesnel bir içeriktir (Frege, 1960: 62).

Frege açısından bir tümcede özne, onun anlamı olan bir nesneye gönderme yaparken, yüklem ise kendisinin anlamı olan bir tümele gönderme yapar, özneye yüklem “dır” fiiliyle birbirine bağlanır (Denkel, 1989: 27). Bu durumda “Özlem güzeldir” tümcesindeki Özlem özel bir ad olarak bir nesneye, birine gönderme yapar. Bu tümcedeki “güzel” kavram terimi ise güzellik kavramına gönderme yapar. Bu noktada vurgulanması gereken, öznenin tamamlanmış bir şeyi ifade ediyorken, kavramın tamamlanmamış olmasıdır. Dolayısıyla yüklem Frege için aynen matematikteki bir fonksiyon gibi eksikli bir şey olarak sürekli doldurulmaya gereksinir (Frege, 1988: 9). Sonuçta tümcenin anlamını düşünce olarak belirleyen Frege, tümcenin veya mantıksal bir terim olarak önermenin göndergesinin, o tümce veya önermenin doğruluk değeri olduğunu ortaya koyar. Ona göre doğruluk değeri, tümcenin doğru ya da yanlış olma koşullarıdır (Frege, 1960: 63). Bu durumda bir tümce ya doğru olan bir şeye ya da yanlış olan bir şeye gönderme yapar. Burada üzerinde durulması gereken temel husus, bir düşüncenin, ancak kendi doğruluk değeriyle birlikte bir bilgi ortaya koyabildiğidir. Frege “Anlam ve Gönderge” adlı yazısında nihai olarak “a=a” ile “a=b” ifadelerinin farklı bilişsel değere sahip olmaları nedeniyle farklı yargılar bildirdiğini belirtir (Frege, 1960: 78).

Frege “Der Gadanke” adlı yazısında dilin nesnel yanını tam da tümcenin anlamı olarak düşünce bağlamında ele alır. Öncelikle Frege açısından doğruluk bir önermenin doğruluğudur ve nesnenin kendisinden çok düşünceyle ilgilidir. Bir bakıma doğruluk daha sonra Wittgenstein’in ondan etkilendiği anlamda bir önermenin dile getirdiği resimle uyumlu olmasına dayanır. Bu durumda doğruluğun iki şey arasında bir bağ olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki ona göre bir tümce veya önermeyle resmedilen resmin gerçekte Kolonya Katedralini temsil ettiğini bilmiyorsak, resmin neyle karşılaştırılacağını da bilemeyiz (Frege, 1956: 291). Frege bu düşüncesiyle doğruluğun uygunluk kuramının artık çöktüğünü vurgulamak ister. Onun bu düşüncesinin temel yargısı, idenin herkese göre farklı olacağı düşüncesidir. Bu bağlamda yapılan en önemli yanlış bir idenin veya resmin doğruluğunun tümcenin doğruluğuna indirgenmesinden kaynaklanmaktadır (Frege, 1956: 292). Ona göre doğruluk

sorunu kaynağını düşüncede bulur. Bu durumda tümce bir bakıma düşüncenin giyindiği bir giysi gibidir. Frege üstte anılan düşünceleri doğrudan Wittgenstein'in kendisinden etkilendiği boyutu bize gösterir.

Frege düşünceyi nesnel bir alanda aynen anlam gibi tanımlamaya çalışır. Ona göre düşünce aynen anlam gibi kendisi nesne olmayan, ama maddi bir yapıyla donanmış bir şeydir. Fakat bu noktada özellikle vurgulanması gerekir ki her düşünce bildiren tümce de anlamlı değildir. Bu nedenle Frege düşünce bildiren bir tümcede üç şeyi birbirinden ayırır: Düşünme, yargı ve sav (Frege, 1956: 294). Bunlardan ilki bir düşüncenin kavranılması, ikincisi düşüncenin doğruluğunun tanınması ve en sonuncusu da bir yargının bildirilmesidir. Öyle ki Frege açısından bir düşünceyi anladığımızda önce onu kavrar, sonra onun doğruluğunu tanıyarak yargıda bulunur ve en son olarak da bu yargıyı bir sav biçiminde bildiririz (Frege, 1956: 296). Bu durumda örneğin 'Ben' sözcüğünü içeren aynı sözce başka durumlarda ve başka kişilerce farklı düşünceleri dillendirir. Bu şu demeye gelir ki, herkes kendi idesine bağlı olarak 'Ben' ile başlayan bir tümcede farklı bir düşünce dile getirebilir. Burada üstünde durulması gereken husus, 'Ben' ile başlayan her tümcede, kullanılan bu 'Ben'in herkes tarafından anlaşılacak bir anlamda kullanma gerekliliğidir.

Frege "Anlam ve Gönderge" yazısında anlamı (sinn) ideden özellikle ayırdığı gibi "Düşünce" adlı yazısında da düşünceyi ideden ayırır. Bu amaçla Frege, idenin özelliklerini belirler. Öncelikle ona göre ideler ne dokunulur ne koklanır ne tadılır ne de duyulurlardır. İkinci olarak her idenin bir sahibi vardır. Başka bir deyişle duyumsayan olmaksızın bir duyunun olamayacağı gibi bilinç olmadan da bir bilinç içeriği olamaz, yani ideler onlara sahip olan insanlardan bağımsız bir varoluşa sahip değildir. Üçüncü olarak her ide bir taşıyıcıya gereksinir. Benzer bir sorunu ele alan Wittgenstein, karnım ağrıyor dediğimde ağrımı bir başkasına nasıl aktarabileceğimi ele alır. Frege'ye göre bir başkasının benimle empati kurması asla acımı hissetmesi demek değildir. Dördüncü olarak da bu durumda her idenin yalnızca bir taşıyıcısı vardır. Ona göre iki ayrı kişi aynı ideye sahip olamaz (Frege, 1956: 300).

Frege, idelerin bu özelliklerinin belirlenmesini, aslında tek bir soruyu, yani düşüncenin bir ide olup olmadığı sorusunu yanıtlamak amacıyla yapar. Tam da bu noktada onun açısından bu sorunun yanıtı açıktır. Düşünce asla bir ide olamaz. Bu durumda eğer düşünce bir ide olsaydı herkesin kendine ait bir Pisagor teoremi olacaktır. Onun deyişiyle bir düşünce başkaları tarafından aynen benim o düşünceyi anladığım biçimde anlaşılıyorsa, bu düşünce yalnız benim bilinç içeriğime ait olamaz (Frege, 1956: 301). Bu yaklaşım, düşünceyi tümcenin

anlamı olarak gören Frege'nin, dilin nesnel bir alanı olduğuna ilişkin savıyla birleşir. Aksi takdirde herkesin kendine ait bir Pisagor teoremi olması düşünülemez. Bir bakıma düşünce, zamandan ve onu herhangi birinin doğru olarak ele almasından bağımsız olarak doğrudur (Frege, 1956: 302). Dolayısıyla bir düşüncenin doğruluğu, onu keşfetmeden önce de varolan bir nesnelliğe de sahiptir. Bunu yapmakla Frege düşüncelere kamusal bir ulaşılabilirlik katar. Frege, Salerno'nun deyişiyle, nesnel bir anlama ulaşabilmek amacıyla düşüncelerin nesnelliğini de savunmuştur (Salerno, 2011: 43).

Frege, matematikten mantığa ve oradan da dil felsefesine doğru gelişen düşünce hattı boyunca, hep bir nesnellik alanı aramıştır. Bu alanı en nihayetinde dilin nesnel yanı olarak gördüğü *Sinn* kavramında bulan Frege için önemli olan sıkıca tanımlanmış bir dildir. Bu anlamda aynen Frege gibi Wittgenstein da, ilk dönem felsefesinde üzerine konuşacağı bir zemin aramıştır. Bu zemini yine Frege'ye benzer bir biçimde mantığın önerme dili içinde bulmuştur. Aslında her iki düşünür de dilin ontolojik zeminini belirleme gayesi içindedir. Bu nedenle Wittgenstein henüz *Tractatus* yayınlanmadan önce *Defterler*'inde, yanıtını aradığı sorunun, dünyanın bir *a priori* düzeni olup olmadığı sorusu olduğunu belirtir (Wittgenstein, 2004a: 69). Bir bakıma onun aradığı şey, demin de belirtildiği üzere sağlam bir zemindir. Nitekim Wittgenstein henüz *Tractatus*'un başında tüm felsefi sorunların dilin mantığının yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını söylemekle (Wittgenstein, 2002: 3), bu açıklık ve kesinlik isteğini ortaya koymuştur. Bu, onun yapmak istediği biçimiyle, söylenebilir olanı yalnızca gösterilebilir olandan ayırmak amacıyla dile bir sınır çizmekle mümkündür. Wittgenstein bunu yaparak, dilin bu sınırları dışında kalan her şeyi anlam dışı (non sense) ilan etmiştir. Bunu açık kılmak için, her biri birbiriyle ilintili olan yedi önermeden oluşan ünlü *Tractatus* adlı yapıtı yazmıştır.

Tractatus'un ilk önermesi dünya hakkındadır. Ona göre dünya şeylerden değil, olgulardan oluşur. Söz konusu olgularsa neyin gerçekte olup olmadığını bize gösterir. Bu noktada unutulmaması gereken söz konusu edilen olguların, mantıksal uzamda, dünyaya karşılık geldiğidir. Wittgenstein tam olarak açıkça tanımlamadığı bu olguların *şey durumlarının*¹ (sacverhalten) varolmasını gösterdiğini belirtir. Wittgenstein dil-dünya bağına bir karşılıklık üzerinden tanımlamaya çalışırken, *şey durumları* kavramını özellikle merkeze yerleştirir. Ona

---

¹ İngilizceye *State of affairs* ve *atomic facts* olarak çevrilen bu kavramı Türkçeye Oruç Aruoba tarafından çevrildiği biçimiyle olgu bağlamları yerine şey durumları olarak çevirdim. Almanca kavram, olgu kavramını içerdiği kadar şey kavramını da içerir, ama kastedilen henüz bir olgu olmayan, ama olguyu belirleyen bir şey olması bakımından şey kavramıyla karşılanmaya daha uygundur. Çünkü bu kavramla kastedilen şeyin veya olgunun kendisi olmaktan çok, o olguyu da belirleyen şeyler arasındaki ilişkiler bütünüdür.

göre dünyanın maddi tözü nesnelere birbirini karşılıklı biçimlendiği önermeler aracılığıyla temsil edilir (Wittgenstein, 2002: 2.0231)². *Şey durumları* kavramı da, onun bu dil-dünya karşılıklılığı içinde dünya tarafındaki temel birimini ortaya koyar. Wittgenstein için dünyayla ilgili konuşabilmemizi sağlayan kimi mantıksal sabitler vardır, ama bunlar dil tarafından temsil edilemezlerdir. Bunu yapabilmek için mantığın dışına çıkmak gerekir ki bu zaten olanaksız bir durumdur.

Ona göre *şey durumları* yalın nesnelere, olgu da şey durumlarından oluşur. Şey durumlarının toplamı ise dünyayı oluşturur. Onun için şey durumlarının olup olmamasına göre gerçekliği belirleriz. Bu gerçekliğin (*Wirklichkeit*) bütünü ise dünyadır (Wittgenstein, 2002: 2.063). İşte Wittgenstein'in tüm ilgisi *şey durumlarından* müteşekkil olan bu dünyanın dil yoluyla nasıl temsil edildiğini ortaya koymaktır. Onun için biz şey durumlarından oluşan olguların dil yoluyla resimlerini yaparız. Burada söz konusu olan resim (*bild*)³, şey durumlarının var olup olmadığını mantıksal bir uzamda ortaya koyar. Bu resimse gerçekliğin bir modelidir (Wittgenstein, 2002: 2.12). Resmi oluşturan, öğelerinin belirli bir yolla birbiriyle bağlantılı olmasıdır. Resmin öğeleri arasındaki bu bağlantılılık, şeylerin de aynı biçimde birbiriyle bağlantılı olduğunu gösterir. Öyle ki ona göre önerme olgunun bir resmidir ve olgunun farklı resimlerini de tasarlayabiliriz (Wittgenstein, 2004a: 61). Resimde şeyler birbiriyle ilişkileri içinde somutlaşır. Bu sayede resim, resmettiği şeyi bir ilişki içerisinde sunar.

Wittgenstein açısından dille dünya arasında bir bağ kurmamızı sağlayan, resmin resmedilen şeyle ortak bir şeyinin olmasıdır. Ona göre bu ortak yan resmetme biçimidir (Wittgenstein, 2002: 2.17). Oysa resim, bu resmetme biçiminin kendisini resmetmez, onu yalnızca gösterir. Bu durumda Wittgenstein açısından biz, bir resmin gerçeklikle uyuşup uyuşmamasında çok resmin resmettiği şeyi doğru ya da yanlış resmedip resmettiğinden bahsedebiliriz. Wittgenstein bu bağlamda ilk döneminde geçerli olan anlam kavrayışını şu biçimde özetler: “Resmin temsil ettiği şey resmin anlamıdır” (Wittgenstein, 2002: 2.221).

² Alıntılar sayfa numarası yerine, Wittgenstein'in *Tractatus*'da kullandığı kendi önerme düzenine göre yapılmıştır.

³ Almandaki *bild* kavramı hem resim hem model anlamlarını taşır (Pears, 1985: 79). Bu nedenle İngilizceye “Picture” olarak çevrilen bu kavramı, Oruç Aruoba Türkçeye modelin karşılığı olarak “tasarım” olarak çevirmiştir. Oysa tasarım kavramı hem Frege'de hem de Wittgenstein'da idenin karşılığı olarak düşünülebilecek anlamsal bir içeriğe sahiptir. Her iki düşünür içinde resim elimizde somut bir şey olarak duran, ama temsil ettiği şey gibi ontolojik statüsü olmayan bir şeydir. Bu nedenle bu kavramı Türkçeye resim olarak çevirmek, ama onun bir tasarım anlamına geleceğini de unutmamak gerekir.

Wittgenstein, *Tractatus*'un üçüncü önermesinde düşünceyi dil-dünya ilişkisi bağlamında ele alır. Wittgenstein, Frege'nin de etkisiyle düşüncenin olguların mantıksal resmi olduğunu önerir. Öyle ki ona göre mantıksız düşünce olamaz, eğer olsaydı da mantıksız düşünmemiz gerekirdi ki bu olanaksızdır. Wittgenstein bu yaklaşımdan hareketle kendi izdüşüm yöntemini kullanır. İzdüşüm yöntemi, önermenin anlamının düşünülmesidir. Ona göre bir önerme izdüşümün içerdiği her şeyi, yani yansıttıklarının tümünü içerir, ama izdüşümü yapılan şeyi içermez (Wittgenstein, 2002: 3.13). Nasıl ki Kant için bilebildiğimiz fenomenlerle ilgili şeylerken ve kendinde şey bizim için bilinebilir değilse, Wittgenstein içinde önerme izdüşümü yapılan şeyi bize vermez. Kısaca söylemek gerekirse bir önerme bize biçimi verir, kendi anlamının içeriğini içermez. Bir bakıma önerme onun deyişiyle yalnızca şeylerin nasıl olduğunu söyler, ne olduğunu söylemez (Wittgenstein, 2002: 3.221). Bu Wittgenstein'in Frege'ye yaklaştığı bir başka noktadır da.

Wittgenstein dördüncü önermesinde düşünceyi anlamlı bir önerme olarak tanımlayarak, üçüncü önermeyle bağlantılı olarak, bir olgunun mantıksal olarak resmedilmesinin ancak anlamlı bir önerme olduğu çıkarımına bize yönlendirir. Bu yaklaşım, en nihayetinde dille dünya arasındaki karşılıklılığın her iki yanından hareketle bizi bir bağlantıya sürükler. Öyle ki bir yanda, en yalın öge olarak adlardan oluşan temel önermeler, diğer yandaysa yalın nesnelere arasındaki ilişkilerden oluşan şey durumları vardır. Onun deyişiyle temel önermelerin tümünü dil (Wittgenstein, 2002: 4.001) olarak görürsek, diğer yandaysa dünya şey durumlarından oluşan olguların toplamıysa, dil dünya bağlantısı eğer dillendirilebiliyorsa, temel önerme-şey durumu karşılıklılığına indirgenebilir olmalıdır. Bu durumda Wittgenstein'in dil üzerinden kurduğu kesinlik alanının, bu karşılıklılık üzerine temellendiğini söyleyebiliriz. Bunu kısaca bir hat boyunca izlemek gerekirse, şey durumları yalın nesnelere, olgular şey durumlarından, dünya da olgulardan oluşur, diğer yandaysa temel önermeler adlardan, önermeler temel önermelerden, dil de önermelerin toplamından oluşur. Böylece denilebilir ki bize bu karşılıklılık içinde verilmemiş olan her şey Wittgenstein açısından anlam dışıdır.

Bu noktada dil, onun için düşünceyi örten, gizleyen bir örtü gibidir. Nasıl ki bir insanı üstüne giydiği elbiseden hareketle tanıyamıyorsak, dilden hareketle dil yoluyla resmedilen şeyin kendisini de bilemeyiz. Burada Wittgenstein'in yapmaya çalıştığı, aslında Frege'nin yapmaya çalıştığı şeyle benzer bir güdüden beslenir. Her iki filozof da dilden öznel ve kesinliksiz olanı atarak, geriye kalan ve kendince nesnelliği olan bir ontolojik alan belirlemeye çalışmaktadır. Onun açısından, ona gelinceye kadarki felsefenin temel sorunu da, söylendiği üzere, elbiseden hareketle elbiseyi giyen hakkında konuşmakta olduğu gibi, dilden hareketle dil yoluyla

resmedilen şey hakkında konuşmaktan kaynaklanır. Böylece onun anladığı anlamda birçok felsefi sorun yanlış değil ama anlam dışıdır.⁴ Bize düşense felsefedeki bu anlam dışı önermeleri tespit etmektir. Bu nedenle onun için felsefe özünde bir dil eleştirisidir (Wittgenstein, 2002: 4.0031).

Wittgenstein dil üzerinden sürdürdüğü kesinlik arayışında, doğa bilimini dille bağlantısında tanımlar. Ona göre doğru önermelerin toplamı doğa biliminin tümünü oluşturur (Wittgenstein, 2002: 4.11). Bu anlamdan felsefe doğa biliminden ayrılır. Onun için felsefenin nihai amacı düşüncelerin mantıksal açıklığını sağlamaktır ve bu anlamıyla felsefe bir öğreti değil, bir etkinliktir. Felsefenin yapması gereken ya da yapabileceği yegâne şey, düşünülebilir olanı sınırlandırarak, düşünülemez olana da bir sınır çizmektir.

Wittgenstein, mantık ve matematikteki özdeşliğin ne olduğuna ilişkin soruya, Frege'nin yanıtını andırır bir biçimde, bu tür bir özdeşliğin nesnelere arasında bir ilişki olmadığını söyleyerek yanıt verir (Wittgenstein, 2002: 5.5302). Ona göre mantığı anlamamız için gereksindiğimiz “deneyim”, şey durumları olan bir şey veya başka bir şey değildir, ama bizzat o şeyin kendiliğindedir ki bunun kendisi de hiç de deneyim sayılmaz. Bu anlamda mantık her türlü deneyime önseldir. Mantık dünyanın her yanına yayılmıştır ve dünyanın sınırını oluşturur (Wittgenstein, 2002: 5.61). Tam da bu noktada Erich Reck, Wittgenstein'in “dünya benim dünyamdır” (Wittgenstein, 2002: 5.62), “dünya ve yaşam birdir” (5.621), “ben dünyamıdır” (5.63) tümcelerinde içerilen tekbencilik eleştirisinin Frege'nin “Der Gedanke” yazısında bulunan idealizm eleştirisiyle bağlantılı olduğunu öne sürer (Reck, 2002: 19).

Wittgenstein'in ilk dönem felsefesinde özne aynen mantık gibi *a priori*dir. Ona göre fikirler tasarımılayan ve düşünen özne yoktur veya varsa da bu dünyaya ait değildir. Onun için özne daha ziyade dünyanın bir sınırınıdır. Wittgenstein özneyi göze benzetir, nasıl ki göz kendisi haricinde önündeki her şeyi görüyor ve gözün gördüklerinden hareketle gözün var olduğunu çıkarsamıyorsak, aynı biçimde özne de kendini dillendirdiği dil yoluyla belirlenemez. Bu durumda ona göre elimizde kalan tek şey, bir dilsel birim olarak, her türlü tümcenin öznesi olan “Ben”, dünyanın sınırı olan metafizik bir öznedir.

⁴ Tractatus'da *senseless* ve *nonsense* farklı şeyleri tanımlar. İlk çelişkiler ve totolojiler gibi önermeleri belirtir ve bunlar mantığın olgusal dilinin içindedirler. Wittgenstein'in ifadesiyle totolojiler ve çelişkiler anlamsızdır (Wittgenstein, 2002: 4.461), ama anlam dışı değildirler (Wittgenstein: 4.4611). İkincisi ise bu dilin dışında olmakla ilgilidir, fakat burada önemli olan bu dilin dışında olmanın vurgulanmasıdır. Eğer bu kavramı saçma veya anlamsız diye çevirirsek, Wittgenstein'in bu durumlara yüklediği şeyi ıskalamış oluruz. Çünkü ona göre söz konusu şeyler hiç de saçma değildir, öyle ki onun mektuplarından, asıl derdinin tam da bu olgusal dilin dışında bulunan ve dolayısıyla anlam dışı kalan şeylerin ontolojik zeminini belirlemek olduğu anlaşılır. Bunun için onların anlamsız oldukları da söylenemez, çünkü onlar için önemli olan, onların dilsel anlam bakımından bir zeminin olmaması ve bu zeminin/sınırın dışında bulunmalarıdır.

Wittgenstein mantık ve özneyi sınırın kendisini belirleyen ama bu sınırın içinde kendileri hakkında konuşamayacağımız şeyler olarak belirledikten sonra, kitabının sonunda felsefenin doğru yönteminin doğa bilimlerinin önermeleri dışında hiçbir şey söylememek veya söylemeye çalıştığımızda ise bu önermelerin bir göndergesinin olmadığını göstermek olduğunu belirtir (Wittgenstein, 2002: 6.53). Wittgenstein bu yöntemi kendisine uyguladığı takdirde kendi söylediklerinin de anlam dışı olduğunu anlaşılabileceğini vurgular. Bu nedenle Wittgenstein kendisiyle çok çelişmemek adına susmayı yeğler, ama bu arayışının bittiği anlamına gelmez, daha çok düşüncelerini bir tür nadasa yatırır.

Wittgenstein'in ilk dönem felsefesi içerisinde, Frege'nin etkisi ve kesinlik arayışı çok açık bir biçimde gözlemlenmektedir. Hatta Stroll'un Von Wright'a atfen belirttiği üzere, ilk döneminde genç Wittgenstein'in tüm sorunları aslında Frege ve Russell'in sorunlarıdır, oysa ona göre ikinci dönemdeki felsefesi ise kendisinden önceki hiçbir felsefi gelenekle bağlantılı değildir (Stroll, 2000: 122). Bu anlamda Wittgenstein ile ilgili bir tartışmada genel olarak onun düşüncesini, birbirinden farklı iki dönem içinde ele almak yaygın bir yaklaşımdır. Oysaki Wittgenstein'in her iki dönemini birbirine bağlayan çok önemli benzer güdüler bulunmaktadır. Bunların en başında yine dili ve dilsel anlam sorununu merkezi olarak ele alması ve her ne kadar konu edindiği dil artık ideal bir dil değilse de, nesnellik arayışında dilde bir kesinlik alanının olup olmayacağı sorunudur. Bu nedenle onun için ikinci dönemi itibarıyla yapılması gereken, dilin fenomenlerini, sözcüklerin işlevinin ve amacının rahatça gözlemlenebildiği dili basit biçimde kullanımını incelemektir (Wittgenstein, 2009: 7). Wittgenstein ikinci döneminin temel kavramlarından bir olan dil oyunları kavramını da bu bağlamda ele alır.

Wittgenstein *Felsefi Soruşturmalarda*'da dil oyunlarını bir etkinliğin, yani yaşam biçiminin parçası olmayı niteler bir kavram halinde kullanır (Crayling, 2008: 107). Burada keskin bir dönüş sezileniyor olsa da aslında Wittgenstein, ilk dönemde yapmak istediğini gündelik dili konu edinerek ve bunu yaşanan bir dilsel ortamda ele alarak yapmaya çalışmaktadır. Çünkü ona göre doğru veya yanlış insanların dilde birbiriyle uzlaştıkları bir şeydir. Bu bakımdan, bu uzlaşma kanaatlerin değil, yaşam biçimlerinin uzlaşmasıdır (Wittgenstein, 2009a: 94). Yaşam biçimleri kavramı, insan hayatında varolan tüm tavırları, ilgileri, davranışları da içeren kuşatıcı bir kavramdır. Bu bağlamda dil indirgenemezcesine toplumsal bir fenomendir (Quinton, 1979: 165).

Wittgenstein yaşam biçimleri kadar dil ve dil oyunu düşünmenin olanaklı olduğunu öne sürer. Bu anlamda kendisi “dil oyunu” sözcüğünü, konuşulan bir dilin bir etkinliğin veya bir yaşam biçiminin parçası olduğu olgusunu vurgulamak için kullandığını belirtir (Wittgenstein, 2009a: 15). Sınırsız sayıda dil oyununun varolduğundan söz eden Wittgenstein, dil oyunları kavramını kendi kökenini bir tür alışkanlıkta bulan kural kavramıyla ilişkilendirir. Dil oyunu bir bakıma o oyunun kurallarını bilen kişilerce oynanır. Bu noktada Wittgenstein ilk dönemiyle içsel bir bağ kuracak olan temel eleştirisini, *Kesinlik Üzerine* adlı kitabında, “en büyük amacının, insanların büyülenmiş olarak hep yeniden döndüğü önermeleri, felsefenin dilinden silmek” olduğunu söyler (Wittgenstein, 2009b: 31). Bu anlamda felsefe, anlama yetimizin (*verstand*) dilimizin araçları yoluyla büyülenmesine karşı bir mücadeledir (Wittgenstein, 2009a: 52). Dilin mantığının yanlış anlaşılması düşüncesi, ikinci dönemde adın hep basit bir şeyi imleyeceği düşüncesinde odaklanır. Bu durumda yine Frege’ye geri dönen Wittgenstein için, bir sözcüğün ona karşılık gelen bir şey yoksa göndergesinin de olmadığı savını ele alır. Ona göre, “Sokrates ölümlüdür” tuncesindeki Sokrates adının taşıyıcı olan kişi ölse bile yine de bu tuncenin bir anlamı olacaktır. Bu bakımdan onun için bir sözcüğün anlamını, o sözcüğü söylediğimizde ve duyduğumuzda anlarız (Wittgenstein, 2009a: 59).

İkinci döneminde Wittgenstein için ilk dönemiyle benzer biçimde felsefenin işi çelişkiyi çözmek değil, ama çelişkinin çözülmesinden önceki durumu görünür kılmaktır. Zaten ona göre felsefi hastalıkların ana nedeni de tek yanlı beslenmedir (Wittgenstein, 2009a: 164). Nitekim Pears için Wittgenstein’in ikinci dönem felsefesinde, insan düşüncesi ve dili dışında bağımsız nesnel dayanak noktaları bulunmadığı ve anlamın ancak kendilerini kucaklayan dilsel uygulamalar içinde korunduğudur (Pears, 1985: 174). İlk döneminde dilin sınırlarını çizen Wittgenstein, artık üzerinden konuşulmayan bir noktaya vardığında susmayı tercih etmiştir. İkinci dönemdeyse Hadot’un ifadesiyle, anlamlı önermelerin yer aldığı aşılmaz sınırları oluşturan, “dil oyunları”dır (Hadot, 2010: 69).

Frege, Wittgenstein’a yazdığı mektuplarından birinde, Wittgenstein’ı bazı zamanlar farklı yollardan gitse bile, doğruluğu arayan biri olarak tanıdığını belirtir (Reck, 2002: 20). Buna karşılık Wittgenstein *Zettel*’de, tuncelerinde içerilen üslubun Frege’den aşırı derecede etkilendiğini vurgular (Wittgenstein, 2004b: 159). Ona göre kendisi bu etkiyi ilk bakışta hiç kimsenin anlamayacağı bir biçimde gizlemiştir. Analitik Felsefeyi post-Fregeci felsefe olarak tanımlayan Michael Dummett, Wittgenstein’in birçok açıdan Frege’den çok etkilenmiş olduğunu belirtir. Frege’nin bir özdeşlik ölçütünün zorunlu olduğuna ilişkin yaklaşımı, ona

göre Wittgenstein *Felsefi Soruşturmalar*'ın merkezinde yer alır (Dummett, 1991: 237). Kısaca bu ilke şu biçimde ortaya konabilir: Eğer bir nesneyi tasarlamak için a imini kullanıyorsak, her durumda b'nin a ile aynı olup olmayacağına karar verebilmek için bir ölçütümüzün olması gerekir. Dummett açısından bu ölçütün zorunluluğu konusunda benzer düşüncelerinin yanı sıra asıl olarak bizim burada özellikle vurgulamak istediğimiz anlamda başka bir konuda da uzlaşırlar. Frege'nin ortaya koyduğu, bir ifadenin anlamının hiçbir psikolojik süreçle bağlantılı olmadığı yaklaşımı bizi anlamın nesnellğine bağlar. Öyle ki bu anlamıyla bir düşünce dilin araçlarıyla onu dinleyen ve söyleyenden bir tortu olmaksızın iletilebilir olur. Bu Frege'nin daha önce belirttiğimiz üzere anlamın zamansızlığı dediği şeydir.

Benzer bir biçimde Wittgenstein, anlamayı psikolojik bir süreç olarak düşünmenin, en temel kafa karıştırıcısı olduğunu vurgular. Onun açısından anlama kesinlikle ruhsal bir süreç değildir (Wittgenstein, 2009a: 66). Bu bağlamda Dummett, Peter Geach'e de gönderme yaparak, Frege'de bulunan anlam ve gönderge ayrımının, benzer bir biçimde *Tractatus*'da ortaya konan söylemek (saying) ile göstermek (showing) ayrımına karşılık geldiğini belirtir (Dummett, 1991: 238). Her iki ayrım da özünde dil üzerinden özneye bağlı olan yanı belirlemek ve sınırlamak üzere ortaya konmuştur. Dolayısıyla nesnel bir anlamın özü, onun iletilebilirliğinde yatar. Farklı konuşucular farklı anlamları aynı sözcüğe bağlarlar, ama anlamın iletilebilirliği, onun daima nesnel bir biçimde keşfedilebilir olmasına dayanır.

Sonuçta bir nesnellik alanı bulmak amacıyla, dilden, dili kullanan kişiye bağlı yanları atmak suretiyle özne tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşımlar dilde bir kesinlik alanı bulmak adına, öznenin dilsel anlamın üretilmesindeki rolünü olabildiğince azımsamışlardır. Oysa örneğin ikinci döneminde Wittgenstein, her ne kadar ilk dönemindeki kesinlik arayışından vazgeçmemişse de, dil oyunları ve yaşam biçimleri kavramlarıyla anlamın üretilmesinde öznenin rolünü önemsemiştir. Burada unutulmaması gereken nokta, ikinci dönemde bile Wittgenstein'in dillerin çeşitliğine vurgusuna rağmen, kural kavramıyla dile bir sınır çizmeye çalışmasıdır. Ona göre kural yön gösterici bir levha gibidir (Wittgenstein, 2009a: 44). Sizin nereye gideceğinizi söylemez, ama oraya nasıl gidebileceğinizi söyler. Böylece Frege'nin, anlam ile gönderge, ilk döneminde Wittgenstein'in söylemek ile göstermek ayrımlarının ortaya koymaya çalıştığı, dilin, özneye sınır koyucu veya öznenin üreteceği anlamı belirleyici yanı⁵, Wittgenstein tarafından ikinci dönemde de devam ettirilmiştir. Bu anlamda özellikle üzerinde durulması gereken husus, genel olarak dilden ne anladığımız noktasında düğümlenir.

⁵ Bu yaklaşım, çok farklı bakış açılarıyla, ama ilginç bir içsel yakınlıkla, örneğin Heidegger'in ön-anlama, Gadamer'in önyargı kavramlarında ve Bakhtin'in yansız sözcenin olmayacağı düşüncesinde de mevcuttur.

Öyle ki Frege ile ilk döneminde Wittgenstein için dil, ideal bir dil olan, mantığın dilidir. Söz konusu olan bu dilde fail bir özne zaten çok garip durmaktadır.

Dolayısıyla dilde nesnellik, bir bakıma sıkıca tanımlanmış kurallı bir dil için olası görünmektedir. Bu, başka türlü dilde nesnellik alanı olmayacağı anlamına elbette gelmez. Yalnızca nesnelliği ne oranda öznenen bağımsız ele almamız gerektiğini belirlememiz gerekir. Hem Frege hem de ilk döneminde Wittgenstein'in farkına vardığı, her ne kadar özneyi çok göz ardı ediyor görünseler de, dilin tek bir özneyi değil, tüm öznelerin failliklerini kapsayan bir genişliği içinde cisimleştiriyor olduğudur. Bu durumda nesnellik arayışının dil üzerinden yapılması, ama dilin daha geniş bir anlamıyla, örneğin tarihsel, kültürel ve gündelik bağlamda değerlendirilmesi gerekir. Bu açıdan nihayetinde denilebilir ki Frege ve Wittgenstein, bu arayışa dil içinde bir alan açarak ve yaptıkları kavramsal ayrımlarla bu alanı belirleyerek, felsefenin kesinlik isteğini, üzerinde daha net konuşabileceğimiz bir noktaya taşımışlardır. Nitekim ikinci döneminde Wittgenstein, bu noktayı, daha sonradan anlamın gündelik dil içinde arandığı bir noktaya taşıyarak, bu arayışa nefes aldırıştır. Yine de özellikle belirtmek gerekir ki, neredeyse tüm analitik felsefe bu öncü düşünürlerin söylediklerine bağlı olarak, doğruluğu salt dilsel bir duruma indirgemiş, ama bunu yaparken onlara öncülük eden düşünürleri besleyen temel güdüyü tümünden göz ardı etmiştir. Bu güdüyü bir tümceyle açık kılmak gerekirse, Frege ve Wittgenstein'in nesnellik arayışları, aynen Platon ve Descartes'in arayışları gibi özde insanın tüm varoluşuna ilişkin bir dayanak bulma isteğini taşır. Bu durumda dikkat edilmesi gereken, dili tanımlarken özneyi nereye yerleştirmemiz gerektiğidir. Öyle ki özne, yirminci yüzyılla birlikte en tartışılan kavramlardan biri olmuştur ve en önemlisi de bu tartışma, açık veya örtük bir biçimde, dille bağlantılı bir tartışma olarak sürdürülmüştür. Sonuçta özneyi dilden arındırmak isteği kadar, dili özneye bağlı kılma isteğini öne süren düşünceler de kolayca sahiplenilemeyecek gibi duruyor.

KAYNAKÇA

DENKEL, Arda. (1989). "Frege'nin Dil Felsefesi: Ana Çizgiler", *Felsefe Tartışmaları*, 5. Kitap.

DUMMETT, Micheal (1991). *Frege and Other Philosophers*, New York: Oxford University Press.

FREGE, Gottlob. (1956). "The Thought: A Logical Inquiry", *Mind*, New Series, Vol. 65

- FREGE, Gottlob. (1960). *Philosophical Writings of Gottlob Frege*, (P. T. Geach, M. Black, Edit-Trans), Basil Blackwell.
- FREGE, Gottlob. (1988). “Fonksiyon ve Kavram”, (Şule H. Elkatip, Çev.), Felsefe Tartışmaları, 2. Kitap.
- HADOT, Pierre. (2010). *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*, (Murat Erşen, Çev.). DoğuBatı Yayınları.
- HARRİS, Roy, TAYLOR, J. Tablot (2002). *Dil Bilimi Düşününde Dönüm Noktaları I, Sokrates'ten Saussure'e Batı Geleneği*, (Eser E. Taylan, Cem Taylan, Çev.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SALERNO, Joseph. (2011). *Frege'ye Dair*, (Ayhan Dereko, Çev.), Ankara: Birleşik Yayınevi.
- STROLL, Avrum. (2000), *Twentieth-Century Analytic Philosophy*, New York: Colombia University Press.
- PEARS, David. (1985). *Wittgenstein*. (Arda Denkel, Çev.). Afa Yayıncılık.
- QUİNTON, Anthony. (1979). “Wittgenstein'in Çifte Felsefesi”, *Yeni Düşün Adamları*. (Bryan Magee, Der., Oruç Aruoba, Çev.). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- RECK, H. Erich. (2002). *From Frege to Wittgenstein: Perspectives on Early Analytic Philosophy*, New York: Oxford University Press.
- WITTGENSTEIN, Ludwig.(2002), *Tractatus Logico-Philosophicus*, (D. F. Pears and B. F. McGuinness, Trans.). Routledge Classics.
- WITTGENSTEIN, Ludwig. (2003), *Tractatus Logico-Philosophicus*, (Oruç Aruoba, Çev.). İstanbul: YKY.
- WITTGENSTEIN, Ludwig.(2004a), *Defterler (1914-1916)*, (Ali Utku, Çev.) Birey Yay.
- WITTGENSTEIN, Ludwig.(2004b), *Zettel*, (Doğan Şahiner, Çev.). İstanbul: Nisan Yay.
- WITTGENSTEIN, Ludwig.(2009a). *Philosophical Investigations*, (G. E. Anscombe, P. M. S. Hacker and Joachim Schulte, Trans.). Basil/Blackwell Publishing Ltd.
- WITTGENSTEIN, Ludwig. (2009b). *Kesinlik Üstüne+Kültür ve Değer*, (Doğan Şahiner, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.